

У серпні 2017 року з метою збору відомостей до тому «Одяг» у рамках підготовки багатотомного видання «Етнографічний образ сучасної України» було проведено експедицію на Чернігівщину. Хоча вона тривала лише тиждень, однак вдалося записати надзвичайно цікавий етнографічний матеріал, що стосується традиції в минулому та сьогоденні.

НАРОДНЕ ВБРАННЯ ЧЕРНІГІВЩИНИ: ТРАДИЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

Людмила Пономар

Кожна пошукова поїздка свідчить про невичерпність проблематики для етнологів. З одного боку, першочерговим є запис традиційного матеріалу від найстаріших жителів (зазвичай це жінки 1922–1930 р. н.), які пам'ятають вбрання «предків». Завдяки їхнім спогадам було виокремлено різні пласти традиційної одягової культури від кінця ХІХ до кінця ХХ ст., а також простежено збереження й розвиток народного вбрання Східного Полісся на початку ХХІ ст. Зафіксовані польові записи дають змогу заповнити прогалини у вивченні одягу цієї території. Актуальною лишається проблема етнографічного районування. Ознайомлення з фондovими збірками одягу в краєзнавчих музеях указує на проблему його паспортизації. Зі збереженням локальної традиції тісно пов'язане створення сценічного одягу для фольклорних колективів.

Під час експедиції було записано матеріал у населених пунктах Ріпкинського, Куликівського та Козелецького районів. Загалом, убрання населення цієї території, що окреслена на півночі кордоном з Білорусією, на заході – Дніпром, а на півдні сягає лівобережних районів Київської області, виразно виявляє специфіку одягу як однієї з визначальних соціокультурних характеристик у просторі й часі. Якщо говорити про спільні риси, то варто згадати один із фундаментальних висновків про колір сорочок, зроблений Я. Прилипком за результатами картографування до історико-етнографічного атласу одягу. Дослідник звернув увагу на те, що «одноколірність» Лівобережжя утворена вишивкою білими нитками («біллю»), ареал якої тягнє до Сіверської землі. Межа між ареалами переважання червоного й білого кольору проходить по Дніпру, виділяючи Правобережжя і Лівобережжя багатьма явищами [3, с. 17–18].

Інформатори з різних сіл досліджуваного регіону пам'ятають крій, оздоблення сорочок, вишитих «беллю», як одяг матері або бабусі, бо самі вже його не носили: «Сарочки зразу шили якась белим, вирізали, виразанням. Мода мєнялась. І я починала колишніє, но я вже не насіла, бо я поехала на стройку в Запорожже, вербовалі... Сарочки с заборамі, вишитіє рукава, палікі змережені, вишивалі “лапамі”. Такі цвєткі називалі “лапкамі» (А. З. Тітенко, 1930 р. н., с. Бохани); «Мі витягуєм ніточку, а тоді то шием белим па ніх» (М. Д. Седлер, 1930 р. н., с. Павлівка). У с. Лихолітки Козелецького району білі сорочки вже носили тільки найстарші жінки: «Були старіє баби, шо білльою вишивали сорочки собі. Я не бачіла, як вони ходили, а бачіла: як вони померли, то мама показувала, шо бабуся вишивали білльою (Г. С. Кудлай, 1921 р. н., с. Лихолітки). Ці спогади допомагають чітко визначити період побутування білих сорочок і появу сорочок з вишивкою хрестом червоними нитками з додаванням чорних та іншого кольору.

З білими сорочками легко розставалися носії нової «хрестикової» моди. Респонденти розповідали, як віддавали їх погорільцям чи за допомогу на жнивах. Збереглися ті сорочки, які дарували для виступів у клубі або сільським чи районним музеям.

Старше покоління жінок за давнім звичаєм тримало полотняні «бели» сорочки «на смерть»: «Моя мати вмирала, дак венчалася у полотняної сороцці, і була на рукавах мережка і внизу. А тоді вже вийшло каленкорови. І вона каже: “Я вінчалась у полотне, і я вмираю у полотне. Мені ту полотняну сорочку, шо я вінчалася, надела”. Так я і в полотняної її вбрала. А рукава бели, широкі рукава були» (М. М. Хотиненко, с. Смолянка). Ця

традиція існувала ще в середині ХХ ст. в інших регіонах України.

Регіональна специфіка простежується у крої, колористиці й назвах традиційного поясного одягу досліджуваної території. У кінці ХІХ — на початку ХХ ст. тут носили давні види — двоплатову плахту, фартух-запонку, спідницю «стан». Особливістю одягу населення північної частини Чернігівщини, зокрема, вбрання жінок Ріпкинського району, є спідниця з нагрудником («спадниця з шни(у)рвовкою»): «Спадниця з шнирвовкою — і мама насіла, і мама умерла в такій спадниці. Запанка на спадницю — купували крам, шерстяниє, вишита гарусам, самі червони» (А. З. Тітенко, 1930 р. н., с. Бохани). Такі спідниці були поширені в кінці ХІХ — на початку ХХ ст. на правобережній частині Дніпра (на Київському Поліссі) [2, с. 42, 173]. Територія побутування цього виду одягу збігається з територією поширення говірок, що належать до локальної групи східнополіського говору (акання, вимова і замість и форма називного відмінка однини прикметників і займенників середнього роду на -оє тощо [1, с. 49–50]. Мешканці сусідніх районів вирізняють населення цих сіл за особливостями вбрання (зокрема, це ношення спідниці з нагрудником) та говіркою «по-литовські»: «У кожному селі не однака одяга була. Були спідниці — у три ряди бархоти, не в нас, з нагрудниками, і ряси, як ото цигани ходять. Там по-литовські люди балакали: “пашла”, “хади”. І там з нагрудниками, і з барахатом». Жителям складно ідентифікувати свої мовні особливості, що є унікальними за збереженням давньої говірки. На нашу думку, спідниця з нагрудником як вид одягу виникла пізніше, проте вона становить інтерес, адже її поширення накладається на діалектну зону, що формується від Дніпра, на північ від Чернігова та на захід від р. Снов, охоплюючи крайні північні говірки. Причому традиція ношення такої спідниці виявилася настільки стійкою, що побутувала до кінця ХХ ст., ураховуючи модні тенденції: «А у нас до шнурівки стали сучасні юбки пришивати. Так цікаво було — до шнурівок пришити сучасні юбки» (Л. М. Вовдя, про с. Малий Злив).

Існує думка діалектологів про особливості говірок на цій території Чернігівщини як наслідок взаємодії з білоруською мовою [1, с. 51–52], однак переконливішим є припущення про їхнє давнє історичне формування. Варто зауважити, що Сіверська земля перебувала під владою Литви із середини ХІV до ХVІ ст., що могло спричинити назву говірки «литовська», хоча формування фонетичних особливостей сягає давнішого періоду, часу заселення літописними племенами. Носіям цих говірок доводиться часто відстоювати їх як діалектний варіант української мови. Зокрема, вони зазначають, що це не білоруська мова, як їм часто доводилося чути: «Кажуть, що мова білоруська. Ми — українці, а то — білоруси»; «У нас беларуси через реку — там совсем разговор другой. То білоруси, а ми — українці».

Мешканці досліджуваних сіл не називаються поліщуками. Зокрема, жителі с. Мисі так виокремлюють себе: «Палешчuki не називали. А в нас кажуть: Мі — Миси, мі — Миси».

Слід зауважити, що, як і в інших етнографічних, діалектних зонах навіть близько розташовані села мають свої особливості. «Зубахи — трохи не так заводі лі, наголос не тудаж»; «В кожному селі по-своєму робилося». У селах, де носили спідницю з нагрудником, не побутувала керсетка, що є складовою традиційного вбрання в інших районах Чернігівщини. Тут поширилася традиція вибитих білих фартухів, що замінили кольорові запонки, та хусток: «Білі вибиті пазней, се вже шчитай атживала мода, вирізали на іголку, 40-ві года».

Зафіксовано також побутування локального архаїчного вбрання — весільного вінка з гілок берези — «венкі іс берьози лахматілі»; давніх серпанкових наміток («наметок»), що висіли «до самої землі».

У Куликівському й Козелецькому районах спідниць з нагрудником не носили. У середині ХХ ст. тут був поширений комплекс вбрання, до якого входили довга рясна спідниця з темним фартухом, сорочка з широкими рукавами та керсетка. Водночас побутував давніший — з двоплатовою плахтою — «як фартухи, две полкі, не зшивали, надівали спереду і зза-

ду». Зафіксовано назви орнаменту плахти «в кветочки», «у карточках». У селах зазначених районів старші жінки ще наприкінці ХХ ст. носили керсетки як святкове вбрання. Тут, як і на Середній Наддніпрянщині, у 50-х роках ХХ ст. наречену та дружок пов'язували, ніби поясом, тканим рушником.

Сучасний контекст використання народного вбрання виконує важливі функції, зокрема, підкреслює національну, регіональну ідентичність, є носієм локальної традиції. Матеріал, занотований у процесі опитування молодих людей, засвідчив, що традиційне вбрання є для них культурною цінністю, виявом безперервного зв'язку між поколіннями: «Бабуся да смерті хадила в українському. Тут є така бабуся, у неї точно такий самий одяг: така сама вишивка, спідниця з шнуровкою, спереду запонка, вибивання края. Бабуся у 1992 році померла, загадала, щоб пахавали так. А це у Амеляновни, в неї точно такий одяг, як мая бабуся хадила. Вона кали приїхала, ішла, я думаю: “Боже мой, наче мая бабуся пашла!” А коли вона переїхала зразу, вона кілька місяців так ходила. Потім син її не дозволив. А я кажу: “Боже мій! Я так рада була, що ви ходите”. Я бабусю свою згадувала» (Л. М. Вовдя, 1974 р. н., м. Любеч).

Велике значення для вивчення спадщини Ріпкинського району має історико-археологічний комплекс «Древній Любеч». Його співробітник В. М. Сердюк зауважив: «Кожний рік проводимо фестиваль “Київська Русь”, щоб зацікавити інвесторів, аби приїздили, вкладали гроші. Приїжджають громади з інших сіл, майстри-гончарі, майстри з лозоплетіння, фольклорні колективи. На нього з'їжджаються з навколишніх сіл».

На цьогорічному фестивалі в Любечі, що відбувся в серпні, старші жінки демонстрували свої автентичні строї: «Я сама прала й ткала. Все я сама раблю. От завтра буду на фестиваль

хадіть в вишиваній сарощи, хвартухі. В мене такіє вибиваний, я сама рабіла із льону, ткане палатно рабілі» (М. О. Антоненко, м. Любеч).

Особлива роль зі збереження та популяризації спадщини належить Ріпкинському краєзнавчому музею, який очолює Оксана Володимирівна Захарова-Заборовська — історик, педагог, етнограф. За браком коштів на розширення штату вона самовіддано поєднує виставкову, фондову та наукову роботу. Становить інтерес етнографічна частина Музею, що формувалась у 80-х роках ХХ ст. У відтвореному інтер'єрі є навіть діюча піч, тому під час проведення святкових заходів можна ознайомитися з приготуванням місцевих традиційних страв. У Музеї постійно проводяться виставки. Було відкрито виставку сучасної вишивки з бісеру вчителя з І. Ф. Лебедко, виставку картин із музейних фондів відомого художника, вихідця із с. Суличівка М. С. Прокоп'юка. Важливою є робота з упорядкування фондів. Адже тут також, як у багатьох музеях, існує проблема паспортизації вбрання, оскільки, формуючи колекцію, здебільшого не зазначали села, у якому побутував одяг.

Знайомство з фольклорними колективами показало значення сценічних костюмів для збереження традицій народного одягу. Так, фольклорні колективи із с. Лихолітки Козелецького району та с. Смолянка Куликівського району поєднують використання автентичних комплексів і сценічних модифікацій, що ґрунтуються на естетиці вбрання села: «Довгий час вдівали домашні костюми. Костюми фольклорніє шили по старинних костюмах. Ми на ярмарок одягаєм дівчинку по-колишньому» (з розповіді учасників фольклорного колективу «Червона калина»).

Дослідження одягу на сучасному етапі засвідчує його важливість як культурного феномену, що потребує нових напрямів інтерпретації.

1. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. — Київ, 1990. — 164 с.

2. Пономар Л. Народний одяг Правобережного Полісся середини ХІХ — середини ХХ ст. Історико-етнографічний атлас. Словник. — Київ, 2014. — 220 с.

3. Прилипко Я. П. Український народний одяг як джерело вивчення етнічної історії // Народна творчість та етнографія. — 1971. — № 5. — С. 10–20.